

Оксана ФЕДИНА

**КОНСТРУКТИВНО-ДЕКОРАТИВНІ
РИСИ ТРАДИЦІЙНИХ
ТА НОВІТНІХ ФОРМ
ВЕРХНЬОГО ОДЯГУ ГАЛИЧАН
кінця ХІХ — перших десятиліть ХХ ст.
(за матеріалами колекцій одягу
Музею етнографії та художнього промислу
ІН НАН України)**

У статті викладені результати дослідження основних традиційних та новітніх форм верхнього жіночого та чоловічого вбрання, поширеного у Галичині наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Здійснено науковий аналіз їх естетичного вигляду — за особливостями крою та оздоблення, матеріалами виготовлення. Проаналізовано мотиваційні ознаки їхніх найменувань.

Ключові слова: верхній одяг, крій, система декору, традиція.

© О. ФЕДИНА, 2013

У традиційній українській культурі верхній одяг представлений значною кількістю найменувань, що включають різновиди довгополого та короткого вбрання. Чимало назв верхнього одягу відомі в українській культурі з давніх часів. Одні з них залишилися незмінними впродовж історичного розвитку, інші ж зазнали трансформації або набули нових значень. Відомо, що одні і ті ж одягові форми у різний період і в різних місцевостях називали неоднаково.

Переважна більшість назв верхнього вбрання, це запозичення з тюркських та європейських мов. Меншу кількість становлять власне українські утворення (кожух, свита, сіряк, плащ) [1, с. 227]. Використання тих чи інших одягових найменувань, на думку видатного українського історика М. Грушевського, часто означало наслідування фасону, елементів крою та декору, а не самого виду одягу [2, с. 269]. Прикметно, що частина значень тих чи інших видів одягу, співзвучні з назвами тканин. Так, наприклад, «свита» означала взагалі тканину чи плетення; «опанча» — від слова опона (тканина); «сукня» — від сукна; «сермяга» — груба тканина; «сіряк» — сіре доморобне сукно; «гуня» — грубе сукно, «портянка» — портяне сукно тощо.

У другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. в Галичині побутували: **кожух (кожушина, півкожух), бекеша, бурка, гугля, сердак байбарак, петек, свита, гуня, сіряк, сукман, опанча, капота, чемерка, кунтуш, жупан, каптан, полотнянка, юпка, сюртук, кабат, катанка, спенсер, кацабайка, куртка; жилет (камізелька), корсет, лейбик, хутряна безрукавка (кептар, брушляк, бунда, цурканка)** та ін. Вони характеризуються видовою, типологічною та образно-стильовою різноманітністю, зумовленою багатьма чинниками, основні з яких: 1) природно-кліматичні та географічні умови; 2) специфіка етнокультурних взаємовпливів; 3) динаміка сільської моди (соціальна ідентичність, взаємопроникнення традиційної та міської культур).

Прототипами усіх одягових форм українців є безрукавний кожух та свита. Прикметною рисою основних видів народного жіночого та чоловічого верхнього вбрання є тотожність їхніх форм, що свідчить про давність традицій одягової культури українців. Верхній одяг розрізняють за: 1) формами — кожухи, свито- та каптаноподібний одяг, куртки, безрукавки; 2) складниками основних матеріалів — хутряні, сукняні (напівсукняні), полотняні, шовкові (напівшовкові); 3) функціональним призначенням

— повсякденні, святкові (обрядові); 4) образно-стильовим вирішенням — селянський, міщанський, шляхетський; український («русинський») та іноетнічний (польський, угорський, румунський та ін.).

У межах різновидів верхнього одягу виділяють типологічні групи. В їхній основі лежать особливості конструктивного вирішення. Наприклад, типи кожухів: прямоспинні («тулупи») або перерізані вздовж лінії талії; типи свит: прямоспинні, «рясовані» та зі зборами; типи кептарів: прямого та трапецеподібного силуетів тощо.

У колекціях Львівського державного Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України збереглося чимало зразків селянського, міщанського та шляхетського вбрання, що побутували у Галичині наприкінці XIX — в перших десятиліттях XX століття. Вони є важливою джерельною базою дослідження особливостей крою та декору форм верхнього одягу, їх образно-стильового трактування та специфіки етнокультурних взаємовпливів. Окремі види верхнього одягу побутували як в українському, так і в польському середовищах. Культурно-ревалентні ознаки їхньої соціальної та етнічної інакшості не завжди чітко відомі нам сьогодні. Часто вони виявлялися у манері зодягання, деталях крою чи принципах оздоблення, колориті тощо.

Ретельний аналіз конструктивно-декоративного вирішення основних форм верхнього одягу, поширених на теренах Галичини наприкінці XIX — на початку XX ст. дає можливість частково збагнути і мотивацію їхніх назв.

Кептар (киптар, кіптар; з рум. *reptariu* від *reptu* — груди) — білий короткий безрукавний кожухок з овечого хутра (овчини) прямого або дещо розширеного донизу силуету, зазвичай обшитий смушком чорного або сірого кольорів (часто чорно-білими клаптиками козячої шкіри); основні конструктивні шви та «грідушки» оздоблювали «плетінкою» з вузьких переплетених смуг шкіри, «зубчиками» з сап'яну (пізніше — з сукна), мосяжними каплями та круглими вовняними китичками; вишивали шовковими нитками, біля горловини кріпили шкіряні китиці на довгих шнурах — «дармовиси», декоративні кишені та нижні кути пілок прикрашали фігурними аплікаціями зі шкіри — «хлопчики», «раками» (ЕП-78597, 20214, 20213, 20216, 74771).

Іл. 1. Свита. Львівська обл., Сокальський р-н., с. Тудорковичі. Кін. XIX — поч. XX ст.

Давніше кожухи кроїли без плечового шва. Відповідно до місцевості вони мали свої конструктивно-декоративні особливості та назви: «брушляк», «бунда», «цурканка» та ін. На Гуцульщині та Покутті, багато вишиваний (оздоблений) кептар називали — «писаний», на відміну від не вишиваного — «простого» [8, с. 56—57].

До групи безрукавного одягу відносяться також вироби з сукна, тонкої вовняної або бавовняної тканини. Традиційні сукняні безрукавки побутували на Бойківщині та Покутті. Міщани і заможні селяни носили новомодні жилети (франц. *gilet* від тур. *yelek* — «жилет») — камізьки з фабричної тканини темних кольорів. Складовою частиною вбрання міщанок, містянок та мешканок передмістя були корсети (франц. *corset* від *corps*; лат. *corpus* — «тіло») — «горсети», «камізолі» (ЕП-1361, 20152). Оригінальністю крою та декору відзначалися жіночі корсети с. Серафинці, що на Покутті (ЕП-20131).

Кожух нагольний (від *кожа*, псл. *koža* від *kozja*, *koza* — «коза, козяча шкура») — різновид хутряного одягу з овечих шкір, ирхою на лицьовий бік.

Іл. 2. Сердак. Івано-Франківська обл., Тлумацький р-н., с. Жабокруки. Кін. XIX — поч. XX ст.

Кожухи шили: 1) напівприлеглого силуету, з судільнокрійною спинкою («тулупи»); 2) перерізані вздовж лінії талії та зборками по нижньому полотнищу; 3) прилеглого силуету, з поздовжніми рельєфами. Вони були: довгополі та поколінні; з коміром-стійкою або великим відкладним коміром — «окрасою»; з центральною застіркою — упритул або з заходом правої поли на ліву. Кожухи підперізували вовняним поясом (ЕП- 20204, 71964, 6017). Заможні селяни покривали кожухи тонким фабричним сукном або іншою тканиною (зазвичай сірого кольору); відкладний комір, підборта та нижні зрізи рукавів обшивали овечим хутром кращої якості. Жіночі зразки (синього або зеленого кольорів) шили з великими шалевими комірами та широким заходом пілок — на запах. Вони називалися «бекеша» [8, с. 79]. Бекеша (польск. *bekieszka*, від угор. *bekecs*, *bekes* — похідне від прізвища угорського полководця К. Бекеша) — вид шуби (з XVII ст.). Овечим хутром підшивали і міщанські капоти.

Новий кожух вважався ознакою достатку й особливою гордістю його власника, тому кожухи но-

сили з нагоди свята навіть улітку [4, с. 46—47]. Найбільше цінувався кожух з овечих шкір з хутром чорного кольору. Таким хутром часто обшивали комір, поли та манжети рукавів (або пройми) рукавних та безрукавних кожухів. Звідси й поширене українське прислів'я «Не знати який кожух, допоки не вивернеш».

Свита (псл. *svita* «тканина, плетення») — стародавній чоловічий та жіночий поколінний (довгополий) верхній одяг, виготовлений з доморобного сукна. Свити розрізняють: 1) прямоспинного крою, з бічними клинами — «вусами» (або «крилами»); 2) з XVIII ст. — з «прохідкою» та широкими односторонніми складками або дрібними — «рясами»; 3) з XIX ст. — з перерізаною лінією талії та зборками позаду. Свити шили з круглим (або v-подібним) вирізом горловини, без коміра або вузьким коміром-стійкою, широким заходом пілок (справа наліво), підперізували поясом. Рукави — з поглибленою лінією пройми, прямими або плавним лініями бічних зрізів; нижні зрізи рукавів — часто оформляли невеликими обшлагами. Свити або не оздоблювали зовсім, або обшивали кольоровим вовняним шнуром. У Галичині побутували свити білого, сірого та брунатного кольорів (ЕП-20177, 20178) (Іл. 1).

На основі крою традиційної свити сформувалися її численні різновиди — «сермяга», «опанча», «сіряк», «сердак», «гуня», «портянка», «полотнянка» тощо. Згідно з місцевими традиціями вони вирізнялися силуетною формою, довжиною, окремими конструктивними та декоративними елементами, матеріалами виготовлення.

«**Сердак**» та «**сіряк**» — схожі за образом вирішенням. Вживання тої чи іншої назви обумовлював звичай. Сердак (тур. *şirdag*, *şerdag* «вид верхнього одягу») — короткий (або поколінний) сукняний верхній жіночий та чоловічий одяг прямоспинного крою з доморобного сукна (білого, брунатного, чорного, бордового кольорів). Особливістю сердака є об'ємність його форми — короткої або довшої, прямої або дещо розширеної до низу, а також наявність широкого заходу завдяки центральним деталям, пришитим до бортів пілок (варіант двобортного заходу); комір-стійка (Іл. 2). Сердаки повсякденного призначення не оздоблювали, святкові ж вишивали кольоровим вовняним шнуром, прикрашали вовняними китицями, особливо у на-

грудній частині; біля горловини кріпили «дармовиси» («бовтиці»). Святковий сердак носили наопашки. На Гуцульщині сердак з сукна бордового кольору називали «крашеняк».

Різновидами сердаків були **петеки та байбаракки** (з лат. *rettacium* «шмат пергаменту або тканини», рум., молд. *petek* — «клапоть, шмат, ганчірка; лата, латка»; тур. *bağ* «багатий» і чаг. *barak* «вид грубого сукна», перс. *barak* «тканина з козиного пуху»). Сердаки носили на Гуцульщині, Бойківщині, Покутті, Західному Поділлі (ЕП-67589, 74998, 74995, 72664).

Відомий дослідник Гуцульщини проф. В. Шухевич зазначав, що «байбаракком» називали святковий сердак з чорного сукна, без бічних клинів, що прилягав до стегон, на відміну від сердака чи «крашеняка» з бічними клинами-«вусами» [14, с. 126—128]. Його лаконічно оздоблювали червоним, частіше чорним вовняним шнуром, на «грідушках» — укладали «петельками» («резкою»). Один із збережених зразків під назвою «байбарак» засвідчує про різновид цього гуцульського вбрання, однак його конструкція відповідає описаній В. Шухевичем не повністю (ЕП-7690). Сердак, вишитий кольоровими вовняними нитками, називався «петек» (ЕП-10981). На Покутті різновиди поколінного верхнього одягу з темного брунатного сукна типу сіряка, лаконічно оздоблені кольоровим шнуром (вишиті вовняними нитками), називали і «петеками», і «сердаками» (ЕП-74995). Подекуди «петеки» обшивали чорним вовняним шнуром (ЕП-20157).

На Бойківщині сердаки шили довгими, і називали «сіраками». **Сіряк** («сірак», «сірачина»; з польск. «szarak» — сіре сукно, сіряк; похідне від *szary* «сірий», *szara* «сіре доморобне сукно») — різновид свити прямоспинного крою з бічними клинами — «вусами» («крилами»), зазвичай з брунатного доморобного сукна (ЕП-76626, 20167, 20163) (Іл. 3). У першій половині ХХ ст. на Жидачівщині під назвою «сірачина» побутував святковий верхній одяг з білого сукна, багато вишитий різноколірними вовняними нитками (ЕП-73272). На теренах Надбужжя та Західного Поділля святкові сіряки були об'ємними та довгополими.

Гуня («гунька», «сіряк»; пізньолат. *gynna* «кожух», польск. *gynia* «верхній одяг з грубого сукна, грубе сукно») — різновид об'ємного поколінного

Іл. 3. Сіряк («сердак»). Львівська обл., Старосамбірський р-н., с. Мшанець. Друга пол. ХІХ ст.

верхнього одягу з доморобного брунатного сукна типу сердака або свити дзвоноподібного силуету, прямоспинного крою з бічними клинами; гуню оздоблювали багатше, ніж свиту, подекуди носили наопашки. Такого типу гуні були поширені, зокрема, на Бойківщині (ЕП-20169).

В інших районах «гуньки» мали свої конструктивно-декоративні особливості. Наприклад, на Холмщині (Грубешівський пов., с. Грабівка) це був тип короткого сукняного каптана прилеглого силуету (ЕП-20221).

Сермяга («сермега», «сернега», «симряга», польск. *sięmtega* «груба тканина») — різновид літнього довгополого верхнього одягу з сірого (брунатного) доморобного сукна напівприлеглого силуету з вилогами бортів та коміром-стійкою; крій спинки — зі складками; нижні зрізи рукавів — без манжет, замість кишень —

Іл. 4. Свита — «жупан». Львівська обл., Самбірський р-н, с. Береги. ХІХ ст.

прорізи, прикрашені вовняним шнуром. На Сокальщині сермяги з чорного сукна вважали святковими, білі — повсякденними. Їх оздоблювали вовняним шнуром темно-синього кольору або різнобарвною «жичкою», вилоги бортів та манжети зазвичай не обшивали кольоровим фабричним сукном (за винятком окремих сіл) [17, с. 60—61]. Чоловіки підперізували сермяги синім (червоним) вовняним поясом або ремнем, жінки — крайкою. Відомі стародавні козацькі сермяги [9, с. 227]. Схожою із сокальською сермягою була «портянка», поширена у цьому регіоні.

Портянка («портенка», «сердак»; порт — «конопляна або лляна нитка у вовняній тканині або сук-

ні») — повсякденний верхній одяг, за образом вирішенням подібний до сермяги, однак виготовлений з сукна з бавовняною основою — портянки. Зразок такого сукняного вбрання з с. Куличків Сокальського р-ну Львівської обл. зберігся у колекції музею до нашого часу. Його система декору відповідає стилістиці оформлення традиційного одягу Сокальщини. Оригінальними конструктивними елементами тут є бічні глибокі зустрічні складки — «крила», на відміну від класичних односторонніх складок, характерних для традиційних сермяг (ЕП-76347).

Сукман («сукмана», від «сукно»; тат. sukman «довгий каптан, сукно») — святковий сукняний каптан, сіряк, сермяга. Ця назва була поширена в українсько-польському пограниччі [12, с. 269]. Наприклад, в українців Холмщини це поколінний верхній одяг прямиоспинного крою з доморобного брунатного сукна з бічними клинами-«крилами». Комір-стійку та обшлагги обшивали тонким фабричним сукном темно-синього кольору, прикрашали вовняним шнуром синього та червоного кольорів, застібка — на мосяжні гапlickи, оздоблена рядом вовняних китиць (ЕП-20171). За своїм естетичним виглядом сукман українців був схожий з традиційною опанчею.

На відміну від українських, польські сукмани виготовляли з білого сукна; комір-стійку, підборота, обшлагги, клапани кишень обшивали сукном червоного кольору, прикрашали вовняним шнуром червоного та синього кольорів; застібали за допомогою мосяжних гапlickів (Красівське воєводство) (ЕП-20199).

У шляхетських колах образно-стильове вирішення сукмана було спорідненим із кунтушем (ЕП-1363). Його виготовляли з тонкого фабричного сукна, підшивали бавовняною підкладкою. Прикметні риси — великий відкладний комір з гострими лацканами, крій спинки — з прохідкою та складками позаду; оздоблення шовковою тканиною. Естетику шляхетського сукмана перейняла міщанська капота (ЕП-1367, 20185).

Лексема **«жупан»** (з італ. — giubbone «селянський каптан», пов'язане з араб. ġubban «верхній одяг з широкими рукавами») зафіксована в українській літературі з початку ХVІ ст. як назва одягу, який одягали під кунтуш, чамару, делію, ферезію [1, с. 244]. На думку українського вченого-етнографа Ф. Вовка український жупан — споріднений з ана-

логічним одягом іранських племен, що зберігся у кавказьких народів як «бешмет» [2, с. 164]. У козацькі часи — другій половині XVII — першій третині XVIII ст. його носили під кунтушем чи свитою, за польською модою.

Зауважимо, що «жупан», а саме — «surapan», «zupana» значився у польських літературних джерелах з 1239 року [16, с. 519]. У XVI ст. словом «жупан» поляки іменували різновид чоловічого довгополого (до середини литок) верхнього одягу прилеглого силуету, розширеного донизу завдяки бічним клинам, з довільними складками з боку спинки — «фалдами», вузькими вшивними рукавами з відкладними манжетами, коміром-стійкою, застібною від коміра до лінії талії — на гапlickи або гудзики та шнурові петлі. Жупани шили з сукна різного ґатунку та кольору, підшивали підкладковою тканиною та підперізували тканим доморобним вовняним поясом. З кінця XVI ст. їх виготовляли з шовкових тканин й одягали під «кунтуш», який з'явився у побуті.

Поміж одягових експонатів у фондах музеїв збереглися жіночі жупани різного типу. На увагу заслуговує жіночий жупан з шовкової жакардової тканини (ЕП-1379). Це — поколінний святковий одяг напівприлеглого силуету з дещо завищеною лінією талії, коміром типу «апаш», рукавами м'якої об'ємної форми у верхній частині (завдяки особливостям конструкції). Жупан підв'язували вузьким поясом з основної тканини.

На Самбірщині (Львівська обл.) наприкінці XIX ст. побутувала свита — «жупан» з численними дрібними складками позаду, великим півкруглим коміром та застібною у формі s-подібних петель (ЕП-67597) (Іл. 4). Жупани були поширені у шляхетському та міщанському середовищах, відтак у зміненому вигляді їх запозичили селянські верстви. Очевидно, з цієї нагоди в українській приповідці говориться: «Убрався в жупан, та й гадає, що пан».

На межі XVI—XVII ст. в Україні паралельно з давньою назвою «жупан» набула вживання лексема «каптан» («кахтан», «кафтан»). **Каптан** (тур. kaftan) — верхній довгополий одяг. У польській літературі каптан (kaftan, kawtan) відомий з кінця XV ст. як різновид плаща, зазвичай довгий (майже до п'ят), з довгими рукавами та застібною — на гудзики, різний за кроєм та призначенням. З другої

Іл. 5. Опанча з «бородицею». Львів (Сокільники). Кін. XIX — поч. XX ст.

половини XVIII ст. цей термін поширився на сукняні каптани польського крою, проте зрідка використовували і його стару назву «жупан» [10, с. 217].

У XIX ст. каптан — плащ прилеглого силуету, розширений від лінії талії [1, с. 245]. Зразок каптана, що носили міщанки Угнова, є речовим матеріалом для дослідження конструкції цього виробу (ЕП-71779). Йому притаманний класичний стиль європейського одягу. Дещо іншими стильовими рисами відзначався жіночий «кафтан», що побутував на Західному Поділлі (ЕП-67847). Характерною для обох виробів є ахроматичність колірної гами.

У фондових колекціях одягу збереглося чимало літніх полотняних «каптанів» та «полотнянок», за кроєм подібних до свити прямоспинного крою (ЕП-20106, 20074). Побутування полотняного верхнього одягу зафіксоване у Старо-Самбірському, Дрогобицькому, Жидачівському, Долинському, Яворівському, Мостиському, Городоцькому, Неми-

Іл. 6. Свита — «опанча». Поділля. Кін. XIX — поч. XX ст.

рівському, Сокальському районах та на Тернопільщині. В особливих випадках полотнянку одягали взимку поверх свити чи кожуха, що надавало їм святковішого вигляду.

Кунтуш (пол. *kontusz*, угор. *köntös* з тур. *koptoş*) — одяг, поширений на Сході як вбрання вищих суспільних верств. Це — тип каптана з бічними клинами, довгими відкидними рукавами — з розрізами від лінії пройми до ліктя — «вільотами», оздоблений шнурами та позументом. Інколи кунтуші підшивали хутром. На теренах Східної Європи цей різновид верхнього одягу відомий як атрибут військового та шляхетського костюмів. На відміну від жупанів, кунтуші використовували у складі святкового вбрання.

Один із збережених музейних зразків шляхетського кунтуша XVIII ст. дає уявлення щодо крою та художніх особливостей цього виду одягу (ЕП-20101). Його прикметними рисами є крій спинки з бічними рельєфами, «прохідкою» та численними

м'якими складками у бічних підрізах, утворених завдяки клинам — «колам»; подовжені рукава з «вільотами» та відкладними манжетами; основні конструктивні шви та зрізи кунтуша оздоблені «золотим» галуном (по обидва боки від «прохідки» — бахромою); застібка оформлена рядами нашитих галунів s-подібної форми, а також «золотими» китицями та гудзиками. Кунтуш підшитий шовковою підкладкою, у верхній частині — полотняною.

«Кунтушевий» ансамбль — жупан і кунтуш став основою шляхетського костюма багатьох слов'янських народів — поляків, українців, білорусів, чехів, угорців та ін., з властивими кожному з них національними рисами [6]. В Україні кунтуш набув поширення з середини XVII ст. як атрибут парадного козацько-шляхетського вбрання. Кунтуші мали право носити представники вищих суспільних верств. Міщани одягали лише жупани зазначених кольорів. Однак відомо, що до 40-х рр. XIX ст. галицькі міщани носили червоні або сині кунтуші з відкидними рукавами, одягнені на жупани, підперезані золототканими та срібними поясами [4, с. 17].

Зразки «жупанів» та «кунтушів», поширених наприкінці XIX ст. у Галичині, відрізнялися від своїх історичних аналогів за матеріалами виготовлення та особливостями конструктивно-декоративного вирішення. Мотиваційною ознакою назв цих новітніх форм верхнього одягу, на нашу думку, став давній статус «кунтушевого» ансамблю, як зразка парадного вбрання, виготовленого з коштовних матеріалів, у міщан — з тонкої фабричної тканини темно-синього («гранатового») кольору. За коштовне оздоблення у новочасних виробках використовували хутро з кримських смушків і плетену орнаментовану тасьму (імітація галунів). Прикладом такого трактування образу кунтуша є святковий жіночий верхній одяг Кросненського повіту (нині РП), який зберігся під назвою «кунтуш» (ЕП-20182).

Опанча (з тюрк. *jar* «покривати», «верхній одяг», тур. *уарипжа* «накидка з капюшоном», крим.-тат. «плащ, попона»). У давнину «опанчею» називали широкий плащ-накидку з капюшоном («каптуром»), виготовлену з грубого доморобного сукна, яку одягали у негоду; опанча могла мати і широкий відкладний комір [10, с. 221].

Поміж музейних експонатів кінця XIX — початку XX ст. у фондах одягу під назвами «опанча» за-

фіксовані зразки довгополого чоловічого одягу з доморобного або фабричного сукна напівприлеглого силуету з декоративним капюшоном («відлогою», «бородицею», «каптуром»). Характерний крій опанч: з «прохідкою» та численними складками від лінії талії; комір — великий, відкладний з вилогами або комір-стійка; система декору — графічно виразна, побудована на контрасті колірних поєднань (ЕП-20194, 20193, 20203, 64221).

За образно-стильовим звучання традиційні опанчі з «бородицею» відповідали естетиці козацьких сукняних каптанів. Вони надавали їхнім власникам лицарського вигляду. Опанчі носили як селяни, так і міщани — українці та поляки. Вони вирізнялися конструктивно-декоративними особливостями та етнічною специфікою, яка виявлялася, передусім, у кольоровому вирішенні та елементах оздоблення цього різновиду святкового сукняного вбрання.

На одній із акварельних замальовок початку ХХ ст. (1906), уміщеній у праці етнографа А. Бляховського «Ubiór i Krajobraz Kulturowy Polski i Ukrainy Zachodniej w ikonografii J. Glogowskiego i K.W. Kielisinskiego», зображений селянин з Сокольник (м. Львів) у традиційній опанчі з «бородицею». Виготовлена з тонкого білого м'якого сукна, оздоблена червоним крученим шнуром, обшита сукном синього (блакитного) кольору, вона є, на думку автора, виразним знаком належності цього виду вбрання до польського етносу [15, s. 122]. Аналогічні зразки верхнього одягу збереглися у фондівих колекціях Львівського Музею етнографії та художнього промислу та Краківського етнографічного музею (ЕП-20194, 20193) (Іл. 5).

На відміну від польських, українським опанчам притаманна поліхромність декору та мальовничість. Яскравим прикладом є опанчі, що побутували на Тернопільщині. Вони вирізнялися іншим принципом оформлення застібки — вишивкою шнуром у нагрудній частині, накидними петлями та вовняними гудзиками замість кількох рядів петлиць. Окрім опанч «класичного» типу — з каптуром («бородицею») на Західному Поділлі були поширені свити-опанчі (ЕП-20170). Їх шили з доморобного сукна, «кунтушевого крою», однак без «каптура», багато вишивали кольоровими вовняними нитками (Іл. 6).

Збережені музейні зразки опанч з Жидачівського та Миколаївського районів значно довші, шиті з

Іл. 7. Пальто чоловіче («бурка»). Львівська обл., м. Радехів. Кін. ХІХ — поч. ХХ ст.

фабричного сукна синього та чорного кольорів. Можна припустити, що вони були поширені у міщанському середовищі (ЕП-20203, 64221).

Своєрідністю образного звучання відзначалися свити-опанчі, поширені на Опіллі та Західному Поділлі. Вони мали великий напівкруглий комір, що спадав на спину. Зразок свити-опанчі з музейної колекції дає чітке уявлення про особливості крою та декору цього типу верхнього одягу (ЕП-65962). Це весільна свита Семків Марії Васиївни, 1883 р. н., виготовлена кравцем спеціально до шлюбу. Вона вирізняється багатством оздоблення та мальовничістю. А. Бляховський зафіксував побутування такого типу свити і поблизу Чорткова (Тернопільська обл.), однак вона пошита з сукна гіршої якості — портовини [15, s. 120].

Споріднена з естетикою рогатинської та чортківської свит є шляхетська свита зі с. Космач Косівського р-ну (друга пол. ХІХ ст.), виготовлена

Іл. 8. Капота міщанська чоловіча. Львівська обл., Сокальський р-н., м. Белз. Друга пол. XIX ст. (1880 р.)

з білого сукна [11, с. 97]. Вона зберігається у фондах Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського (Ф. 2982 — В-1532). Зауважимо, що великий відкладний півкруглий комір у формах верхнього одягу набув поширення у шляхетських та міщанських колах під впливом зразків західноєвропейської моди. Відтак тенденцію використання такої форми коміра можна спостерігати й у селянській моді. У згаданих зразках свит-опанч бачимо оригінальне поєднання елементів традиційної та міської культури, мальовничість їхнього оздоблення свідчить про українське походження. На нашу думку, вони могли належати як заможним селянам, так і представникам дрібної шляхти.

Відомо також, що опанча з чорного доморобного сукна та лаконічним оздобленням була особливістю весільного вбрання нареченого — «кнезя» у

шляхетському селі Березів Верхній на початку XX ст. За кроєм вона нагадувала довгополий сердак з бічними клинами та широким коміром-стійкою [11, с. 122—124].

Окремої уваги заслуговує і зразок чоловічого верхнього одягу — «опанчина», що побутував у Бродах. Лексема «опанчина» має дещо зневажливий відтінок порівняно з «опанча». Прикметно, що це тип довгополого пальто, напівприлеглого силуету, модерного крою, однак з портяного брунатного сукна: деталі пілок та бічних частин спинки — перерізані вздовж лінії талії, середні ж частини спинки — суцільнокрійні; від талії до низу розташовані три односторонні складки — у середньому шві та по обидва боки від нього, на лінії талії — пата прямокутної форми, оздоблена двома гудзиками; плечові шви значно зміщені у напрямі до спинки; застібка — двобортна, на три ряди гудзиків; рукави одношовні; комір відкладний з лацканами, прорізи кишень горизонтальні, обшиті фігурними клапанамі; манжети накладні, фігурні. Комір з вилогами, клапани та манжети оздоблені чорною тонкою тканиною, нижні зрізи рукавів та верхні зрізи клапанів обшиті шкіряною бейкою брунатного кольору. Основні зрізи виробу декоровані чорною трикотажною тасьмою, окремі деталі — машинними стібками (прямими та фігурними) (ЕП-74521). Таким чином, «опанчиною» тут названий новий вид чоловічого верхнього одягу — «пальто».

Оригінальний зразок чоловічого пальто європейського крою з Радехова, виготовлений з доморобного брунатного сукна, зберігся у фондах Львівського музею етнографії та художнього промислу під назвою «**бурка**» (ЕП-20180). Бурка (з перс. *bagk* «плече, лопатка», лат. *buga* «стрижена вовна»). Прикметно, що наприкінці XVII — на поч. XVIII ст. бурка була відома як плащ-накидка, завдовжки до колін, виготовлена з білого валяного сукна з довгим ворсом, поширена в українському козацькому війську. Вона відзначалася легкістю та зручністю у використанні.

Радехівська «бурка» — елегантний поколінний виріб прилеглого силуету, з двобортною застіркою на чотири ряди гудзиків, шліцом у середньому шві (Іл. 7). Подібно як і згадана бродівська «опанчина» вона обшита чорною тасьмою, комір з гострими лац-

канами, манжети та клапани кишень оздоблені тонким сукном чорного кольору.

Таким чином, на основі художньо-конструктивного аналізу зазначених зразків верхнього одягу можна стверджувати, що у другій пол. XIX ст. «опанчею» називали різновиди верхнього одягу святкового призначення. За образно-стильовим вирішенням традиційні опанчі та святкові свити «кунтушевого крою» відповідали естетиці козацького каптана. Згодом їх змінили нові типи чоловічого верхнього одягу — пальто, одначе під традиційними назвами — «опанчина», «бурка» та ін.

Капота (фр. *capot* — плащ з «відлогою», «відлога»; від італ. *capotto* — плащ, пальто) — верхній чоловічий та жіночий одяг з «відлогою» (капюшоном). Власне остання, як відкладна конструктивно-декоративна деталь, зазнала трансформації у вигляді пелерини або великого відкладного коміра (з вилогами чи напівкруглого). Тому за своєю суттю назви «капота» та «опанча» — синоніми. Поміж музейних зразків збереглася «капота» з «бородицею», виготовлена з білого доморобного сукна, схожа з опанчею за принципом оздоблення, одначе вирізнялася силуетною формою та конструктивними елементами (ЕП-20176).

Капота була традиційним верхнім одягом міщан, на відміну від опанчі, яка у другій пол. XIX ст. стала святковим одягом селян і виготовлялася з доморобного сукна. Капота мала «кунтушевий» крій, відкладний комір з вилогами, широкий захід пілок і заціпалася рядом гудзиків та петлиць з трикотажною тасьмою чорного кольору. Її шили з тонкого фабричного сукна, без «бородиці», підперізували шовковим орнаментованим поясом. У таких капотах зображені міщани з Бучача на одній із світлин, що ілюструють працю Я. Головацького — «О народній одежде и убранстве русинов или руських в Галичине и Северо-Восточной Венгрии» [4, с. 29].

Поміж збережених музейних експонатів є зразки міщанських капот з Белза та Угнова кінця XIX ст. (ЕП-20191, 20184) (Іл. 8). Інколи капоти підшивали овечим хутром, комір та обшлагги — хутром з сірих кримських смушків (ЕП-20185) (Іл. 10). Стильове вирішення традиційних таких капот співзвучне з естетикою кунтуша чи сукмана.

У Галичині побутовували жіночі капоти з тонких фабричних тканин (однотонних або жакардових). Їх-

Іл. 9. Капота міщанська. Тернопільська обл., Скалатський р-н, с. Товсте. Кін. XIX — поч. XX ст.

німи прикметними рисами були: крій спинки з прохідкою та дрібними складками, поли — з широким заходом, комір — відкладний півкруглий або з широкими лацканами, що закривав плечі [3].

Капота була особливим одягом для представників дрібної малоземельної шляхти. У минулому дрібна шляхта, що окремими громадами проживала у селах та містечках Галичини, намагалася будь-що відрізнитися з-поміж інших верств населення і, зокрема, завдяки способу зодягання. За свідченням Я. Головацького, шляхтичі носили чорні, сірі (але не білі) сукняні або ж полотняні капоти, сукмани чи катанки особливого крою, оздоблені чорним або сірим шнурком, і ніколи червоним, синім, зеленим, бо

Іл. 10. Капота полотняна. Львівська обл., Сокальський р-н., с. Поториця. Кін. XIX — поч. XX ст.

це «по мужицьки» [4, с. 30]. Так званий «шляхтич ні за що не одягне селянську опанчу, а ходить у своїй менш красивій капоті без бородиці», — зазначав Я. Головацький. Давніше шляхтичі носили довгу капоту з синього або сірого сукна, шапку з овечого хутра — «на завісах», на плечі — борсучу торбу [13]. Отже, такий різновид верхнього одягу як капота був важливою ознакою шляхетського стану та гонору. Розмежування соціального статусу в образі костюма виразно звучить у співанці зі с. Нагуєвичі, записаній І. Франком:

*Ой у хлопа гунька красна, в шляхтича капота,
Ні для kota, ні для пса шляхотська робота.*

Збережені у музеях зразки свідчать, що у досліджуваний період капотами називали різновиди як сукняного, так і полотняного верхнього вбрання. Так, наприклад, на Сокальщині під назвою «капота» побутував чоловічий полотняний верхній одяг, образне вирішення якого відповідало традиційній сермязі (ЕП-20080) (Іл. 9). На Опіллі (Козівський р-н) «капота» нагадувала поколінний каптан. Вона виготовлена з напіввовняної смугастої тканини з коно-

пляною основою, підшита полотняною підкладкою й оздоблена згідно з місцевою традицією декорування верхнього одягу (ЕП-20107).

Таким чином, найменування «капота» мала широке значення і стосувалася чоловічого та жіночого одягу, прийнятого передусім у міщанському та шляхетському середовищах. Мотиваційною ознакою цієї назви був «кунтушевий крій» виробів, виготовлених з фабричної тканини, а також характерна системи оздоблення з боку спинки за допомогою широкої декоративної тасьми (імітація галунів). У зразках давніх чоловічих капот застібка оформлена рядом петлиць з чорної трикотажної тасьми (шнура). Визначальною ознакою капоти наприкінці XIX ст. був великий відкладний комір, у той час, коли традиційні селянські свити шили з вузьким коміром-стійкою або круглим (чи v-подібним) вирізом горловини.

Чемерка («чамарка», «джимерка»; італ. *сімагга* «довгий каптан», з араб. *samṭig* «соболь», ісп. *zamaḡge* «овечий кожух»). «Чамара» як довгополий жіночий та чоловічий одяг, переважно підшитий хутром, відома з другої пол. XVII ст., і за значенням близька до «кунтуша». У першій пол. XIX ст. чемеркою («чамарою») називали багато оздоблену міщанську капоту, проте давня чемерка завжди мала комір-стійку [4, с. 16]. Відомий краєзнавець М. Зубрицький зауважує, що на Бойківщині (Львівська обл.) чемерка була вбранням дрібної шляхти, проте селяни щоразу більше переймали світські форми одягу як такі, що зручніші та практичніші у використанні [7, с. 73]. «Сірякові чумарки» зі шкіряним облямуванням одягала шляхта ходачкова у селах Ільнику, Яворі, Маткові, Лосинці (Львівська обл.). Вони зачіпалися на чотири ряди барилок (гудзиків) та петлиць з чорної трикотажної тасьми; крій спинки — з фалдами від лінії талії (за W. Pulnawicz) [11, с. 96—97].

Наприкінці XIX ст. чемерка — це різновид чоловічого довгополого верхнього одягу з грубого доморобного сукна, прилеглого силуету; характерною рисою чемерки був крій спинки, перерізаний вдовж лінії талії та складками позаду, відкладний комір з лацканами, обшитий чорним сукном; застібка — на чотири ряди гудзиків та подвійних петель з чорної трикотажної тасьми; такою ж тасьмою обшивали й основні конструктивні зрізи виробу. Виготовлені з

доморобного грубого брунатного (сіро-брунатного) сукна, вони поєднували у собі традиційні та модерні конструктивно-декоративні елементи. Зразки чоловічого верхнього одягу під назвою «чемерка» збереглися у фондів збірках.

Прикметно, що на Західному Поділлі «чемеркою» називали довгополий нагольний кожух, обшитий чорним смушком, прикрашений великим відкладним коміром з чорного овечого хутра [9, с. 73].

Висновки

На основі дослідження семантики назв та особливостей конструктивно — декоративного вирішення традиційних і новітніх форм верхнього одягу галичан, поширених у другій половині ХІХ — початку ХХ століть, можна стверджувати, що у них відображена складна система етнокультурних, етичних та естетичних взаємовпливів.

Іноетнічне походження назв традиційних зразків українського народного одягу свідчить про давні історико-культурні зв'язки Галичини, передусім з народами Сходу, а також запозичення з європейських мов. Чимало найменувань верхнього вбрання галицьких українців співзвучні з польськими відповідниками, з огляду на історико-політичні умови співіснування обох народів (кунтуш, сукман, бекеша, сірак, кабат, гуня, катанка та ін).

Нові, на той час, означення одягових форм — пов'язані з впливом французької та англійської мод (камізьелька, горсет, спенсер та ін.). Прикметно, що у ряді випадків новітні зразки верхнього вбрання українців зберігали традиційні назви, зумовлені функціональним призначенням та образно-асоціативним сприйняттям їхніх стародавніх аналогів (бурка, опанча, жупан, кунтуш, кабат та ін).

Новаторство у сфері народного моделювання верхнього одягу досліджуваного періоду було пов'язане із застосуванням нових конструктивних елементів у виробках з домотканих матеріалів. Ці зразки характеризуються вишуканістю силуетної форми та різним рівнем декоративності, що відповідно надавало естетиці цих виробів ознак «народного» або класичного стилів, притаманного тогочасній міській моді.

Водночас, використання фабричних тканин також зумовлювало подібність образно-стильового вирішення форм верхнього одягу у селянському та місь-

кому середовищах. У них помітна спрямованість до уніфікації, ахроматичності та лаконізму оздоблення.

Зазначені способи формотворення одягу творили нову естетику народного костюма другої половини ХІХ — початку ХХ століть, визначаючи тенденції розвитку сільської моди. В образно-стильовому вирішенні цих модерних форм верхнього одягу органічно поєднувалися традиційно-селянські та елітно-міські риси. Як вияв своєрідної стильової еkleктики вони є цікавими з погляду сучасного дизайну одягу.

1. *Войтів Г.В.* Українські назви одягу ХІV—ХVІІІ століть / Г.В. Войтів // Записки НТШ. — Т. 234 (ССХХІV). — Львів, 1997. — С. 210—260.
2. *Вовк Хв.К.* Студії з української етнографії та антропології / Хв.К. Вовк. — К. : Мистецтво, 1995. — 336 с.
3. В справі народної ноші // Нова хата. — Ч. 7-8. — 1930. — С. 12—13.
4. *Головацький Я.* О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Я. Головацький. — СПб., 1877. — 84 с.
5. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський. — Т. 1. — К. : Наукова думка, 1991. — 650 с.
6. *Домненкова Л.В.* Особенности развития шляхетского костюма на Беларуси / Л.В. Домненкова // Мода и дизайн: исторический опыт — новые технологии : материалы 12-й между. науч. конф. / под. ред. Н.М. Калашниковой. — СПб. : СПбГУТД, 2009. — С. 17—22.
7. *Зубрицький М.* Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. — Т. 10. — Львів, 1908. — С. 69—75.
8. *Купчанко Г.* Галичина і її руські жителі / Г. Купчанко. — Відень, 1896. — 88 с.
9. *Кушнір В.* Товсте — містечко в Медоборах / В. Кушнір. — Тернопіль : Таля, 2009. — 302 с.
10. *Славутич Є.* Одяг «малоросійських» козаків: склад, походження, покрій, матеріали, функціональність, забезпечення. Друга половина ХVІІ — перша третина ХVІІІ століть / Є. Славутич // Спеціальні історичні дисципліни. — Львів, 2010. — Ч. 16. — С. 210—238.
11. *Сливка Л.* Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772—1914 рр.) / Л. Сливка. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. — 220 с.
12. *Український народний одяг* / Н. Даниленко, Л. Бурчинська, Л. Волинець, та ін. — Торонто ; Philadelphia, 1992. — 312 с.
13. *Франко І.Я.* Деяко про шляхту ходячку / І.Я. Франко // Народний календар «Просвіта». — Ч. 4. — 1870. — С. 100—106.

14. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич // Материяли до українсько-руської етнології : в 5 т. — Т. 2. — Львів, 1899. — 144 с.
15. Blachowski Al. Ubiór i krajobraz kulturowy Polski i Ukrainy Zachodniej w ikonografii J. Glogowskiego i K.W. Kielesińskiego / Al. Blachowski. — Toruń : Muzeum Etnograficzne, 2011. — 400 s.
16. Gloger Z. Encyklopedia Staropolska Ilustrowana / Z. Gloger. — Т. 4. — Warszawa, 1903 — 538 s.
17. Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym i ekonomicznym / B. Sokalski. — Lwow, 1899. — 496 s.

Oksana Fedyna

ON CONSTRUCTIVE AND DECORATIVE FEATURES IN GALICIANS' TRADITIONAL AND NEW FORMS OF OUTER CLOTHING at the late XIX and first decades XX cc.

(after materials of garb collection, Lviv state Museum of ethnography and crafts, The Ethnology institute of NAS of Ukraine)

The paper has presented some results of studies in principal traditional and new forms of outer women's and men's clothing spread in Galicia at the late XIX and early XX cc. After cer-

tain features of cuts, decorations and materials scientific analytical research-work on aestheticism of dressings has been performed. A motivational significance of nominations as for objects has been put under consideration.

Keywords: outer clothing, cut, system of décor, tradition

Oksana Fedyna

КОНСТРУКТИВНО-ДЕКОРАТИВНЫЕ ЧЕРТЫ ТРАДИЦИОННЫХ И НОВЫХ ФОРМ ВЕРХНЕЙ ОДЕЖДЫ ГАЛИЧАН

конца XIX — первых десятилетий XX веков.

(по материалам коллекций одежды

Львовского государственного Музея этнографии и художественного промысла ИИ НАН Украины)

В статье изложены результаты исследования основных традиционных и современных форм верхней женской и мужской одежды, распространенной в Галичине конца XIX — начала XX ст. В ходе работ был выполнен научный анализ их эстетического содержания — по особенностям кроя и украшений, материалам изготовления. Аналитически рассмотрены мотивационные признаки наименований предметов одежды.

Ключевые слова: верхняя одежда, покрой, система декора, традиция.